
Prvá republika v autobiografických rozprávaniach členov rodín predprevratovej slovenskej inteligencie

ZUZANA KUSÁ*

Sociologický ústav SAV, Bratislava

The First Czechoslovak Republic in Life-History Narratives of the members of Pre-World War 1 Slovak Intelligentsia Families

Abstract: The paper focuses the image and scene of the first Czechoslovak Republic using the temporal frame of the childhoods and adolescence of the descendants of Slovak national intelligentsia families. The narrator did not evaluate the time of Masaryk's Czechoslovakia, but reconstructed it from different personal experiences and meanings ascribed to them. The hypothesis that distinct domains of experiences are relevant for establishing the firm pro-Czechoslovak attitude is demonstrated by illustrations from life-history narratives.

Sociologický časopis, 1993, Vol. 29 (No. 1: 43-56)

"... žiaľ, dnes žijeme my, čo ešte
pamätáme prvú ČSR, zlé dni, plné
sklamania z dnešných politických treníc..."
z denníka Želmíry Bellušovej, 13. V. 1992

Po vyše dvoch desiatkach autobiografických rozhovorov, ktoré som v tomto roku uskutočnila v rámci projektu *20. storočie v rodinách slovenskej inteligencie* s najstaršou generáciou žijúcich potomkov vybraných slovenských rodín, som nadobudla presvedčenie, že rozhovory boli práve "o tom" - o stave česko-slovenského súžitia, a že výskum predstavoval pre mnohých jeho účastníkov aj príležitosť podeliť sa so svojím, zväčša depresívnym prežívaním ohrozenia existencie spoločného štátu.

Čítanie prepisov nahrávok autobiografických rozhovorov prekvapivo ukázalo, že len v dvoch životopisných rozprávaniach možno nájsť výpovede, ktoré priamo vyjadrujú rozprávačov postoj k vývinu prebiehajúcich rokovaní o štátoprávnom usporiadaní. O čo sa teda opierala moja istota? Iba o moju skúsenosť z jednotlivých stretnutí, ktorá presahovala prepis magnetofónovej nahrávky, navyše - ako vždy - oklieštený o nezanedbateľnú časť informácie akou je irónia, či emócia v hlase rozprávajúceho?

Faktom je, že v zoznamovacej časti stretnutia potenciálni účastníci výskumu preskúmavali moju dôveryhodnosť a serióznosť aj tým, že sa otvorene zaujímal o moje politické postoje a v komentovaní blížiacich sa volieb alebo ich výsledkov ma

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Zuzana Kusá, Sociologický ústav SAV, Hviezdoslavovo nám. 10, 813 64 Bratislava, SR.

zoznamovali s vlastnými stanoviskami.¹ Je teda možné, že silný dojem z takéhoto úvodného sebaпредstavenia spôsobil, že som nasledujúce biografické rozprávania vnímala selektívne, očakávajúc potvrdenie už prejavovaných postojov, a to vyústilo do impresionistického tvrdenia o zozbieraní autobiografií s výrazne politickými črtami.²

V nasledujúcom texte sa však pokúsim ukázať, že aj napriek absencii explicitných postojových výrokov sa takmer vo všetkých autobiografických rozprávaniach nachádzajú také okruhy spomienok, ktoré možno považovať za nepriame indikátory uvedeného pro-československého postoja rozprávača.

Autobiografický rozhovor

Pri zhromažďovaní autobiografických rozprávání používam v tomto projekte len všeobecnú tématickú osnovu, vychádzajúcu zo "základných biosociálnych úloh", prostredí a sociálnych sietí, bežne považovaných za príznačné pre jednotlivé obdobia života v našej kultúre. Bola vytvorená na žiadosť účastníkov výskumu ako "pomôcka pre rozpomínanie". Rozprávača vždy upozorňujem, že predkladaná osnova nemusí predvídať variabilitu osudov jeho rodiny, a že ju nemusí rešpektovať. Čo je dôležité - v osnove biografického rozhovoru sa makrospoločenské zmeny objavujú len v podobe všeobecne známych dátumov (1918, 1938, 1939, 1944, 1945, 1948 atď.). Rozprávača upozorním na tieto dátumy len neutrálnou otázkou - ako - ak vôbec - sa udalosti spojené s uvedenými dátumami premietli v životných dráhach rozprávajúceho a ďalších členov jeho rodiny. Stručne povedané, výber spomienok, dôraz na interpretáciu či deskripciu, ponechávam úplne v kompetencii rozprávača.

Účastníci výskumu

Ako naznačuje vek mojich doterajších respondentov (pohyboval sa od 64 po 87 rokov, pričom väčšina z nich prekročila sedemdesiatku), ich životnú dráhu rámcovalo niekoľko odlišných spoločenských poriadkov. Narodili sa pred, alebo tesne po vzniku prvej ČSR, roky prvej republiky sú časovo totožné s rokmi ich detstva a dospievania a rozpad prvej republiky viac-menej koinciduje s osvojovaním si rol života dospelých. Napriek voľnosti pri jeho konštruovaní sa vo svojom autobiografickom rozprávaní sotva mohli úplne vyhnúť téme striedania politických režimov.

1) Pri jednom stretnutí sa ma potenciálny účastník výskumu ešte pred tým, než mi ponúkol stoličku spýtal, aký je môj postoj k vyhláseniu zvrchovanosti Slovenska a dodal, že si ma chce ešte pred rozhovorom otestovať. Príznačné boli po parlamentných voľbách telefonické rozhovory s členmi vybraných rodín, žijúcimi v Prahe. Po mojom predstavení zvyčajne nasledovalo: "mysleli sme si, že po voľbách sa už neozvete ... mysleli sme si, že teraz, keď asi dôjde k rozdeleniu republiky, výskum už nemá zmysel".

2) Môj dojem posilňovali aj poznatky z početných bádání v oblasti rozpomínania [Cohler 1982, Goffman 1979, Leary 1989] o tom, že súčasná situácia - aktuálne problémy rozprávača, uctievané hodnoty - má na selekciu spomienok určujúci vplyv.

Postup pri rozbere autobiografií

Rozhodnutie zamerať rozbor autobiografií tak, aby priniesol odpoveď na otázku, či a ako sú dnešné politické postoje účastníkov výskumu biograficky podmienené, sa premietlo do nasledujúcich, pre analýzu textov zvyčajných krokov. Nastúpilo opakované starostlivé čítanie jednotlivých autobiografií, zamerané na:

- 1) vyhľadanie všetkých úsekov textu, ktoré môžu mať súvislosť so všeobecnou témou "česko - slovenské súžitie" (ako pomôcku sme si určili výskyt *klúčových slov* ako *Československá republika, Praha, Čech, Slovák, národ a ich adjektíva, mená predstaviteľov spoločensko-politického života prvej ČSR*);
- 2) identifikáciu a triedenie tématických kontextov, v ktorých sa uvedené slová objavujú;
- 3) zistenie variability zvýznamňovania utvorených tématických okruhov spomienok, t. j. variability rozpoznateľných hodnotení skúsenosti, ktorá bola predmetom spomienky.

Kontexty

Porovnávaním úsekov autobiografických rozprávání, v ktorých sa vyskytovali uvedené kľúčové slová, respektíve niektoré z nich, sme dospeli k nasledujúcim tématickým okruhom spomienok, pričom, a to je podľa nás hodné pozornosti, sa tieto tématické okruhy nachádzali takmer vo všetkých autobiografiách. Inými slovami, nasledujúce témy bolo možné nájsť v každej doposiaľ získanej životnej histórii:

A panslávstvo a európanstvo v rodinách

B konfesionálna príslušnosť rodiny (evanjelické vierovyznanie)³

C vzdelávanie pred prevratom a počas prvej republiky

D záchrana pred maďarským útlakom

E profesiové dráhy rodičov po prevrate

F spoločenské styky a priateľstvá; Masaryk

G vzory životného štýlu (šport a turistika)

H účasť v Povstaní.

Ako vidno, kľúčové slovo "Československá republika" sa - na rozdiel od kľúčového slova "Masaryk" - nestalo samostatnou témou rozprávania. Možno to vysvetliť ako korektné dodržanie našej požiadavky, aby sa rozprávač sústredil len na svoju osobnú alebo rodinnú skúsenosť a pokiaľ možno sa vyhýbal zovšeobecňujúcim súdom či reprodukcií historických hodnotení.⁴

³) Súvislosť medzi evanjelickým vierovyznaním a sympatiami k česko-slovenskému spoločenstvu sa však na základe rozboru životopisných rozprávání dokumentuje len ťažko - pre neustále popieranie významu konfesionálnych rozdielov a zdôrazňovanie všeobecných humanitných ideálov.

⁴) Neznamenalo to však, že by som rozprávača prerušila v okamihu, keď začal rozvíjať zovšeobecňujúce hodnotenia. Do jeho rozprávania som sa - v súlade so zásadami Schutzeho naratívneho rozhovoru - snažila takmer nevstupovať.

Na druhej strane, v porovnaní s aktívne prejavovanými politickými postojmi v zoznamovacej časti stretnutia⁵ a s faktom, že naši respondenti vyrástli v rodinách verejne činných rodičov, vzbudzuje absencia týchto úvah predsa len istý údiv. Priznám, že nezanedbateľnú rolu v ňom asi zohráva súdobá skúsenosť, že deti sotva môžu byť nezasvätené do politických náhľadov svojich rodičov. Rozprávači sami však odlišnosť vtedajšieho rodinného života naznačujú: *"...žili sme krásne časy nedotknutí a uchránení pred politikou... pred spormi dospelých..."*

Vo väčšine autobiografií sa teda prvá republika objavuje len ako časový horizont detstva a dospievania rozprávača, ako vonkajší, neproblémový, a preto prehliadaný rámec vlastných a rodičovských aktivít. Nenasýtenosť pamäti poznatkami o "skutočných pomeroch" prvej republiky je pre niektorých účastníkov výskumu - možno i z potreby zaujať v dnešných diskusiách vyargumentovanejšie stanovisko - predmetom ľúto: *"...je mi dnes veľmi ľúto, že kým bol čas, neopýtala som sa dostatočne mojich rodičov na tie rušné časy, keď sa rodila naša republika, aby som mala jasný prehľad o tom, čo zažili v tých časoch..."*

Želmíra Bellušová, dcéra politika a spoločenského vedca A. Štefánka, ktorá sa ako jediný účastník výskumu zaoberá Československou republikou ako osobitnou témou, vo svojom memoárovom denníku pre vnúťatá dňa 18. 1. 1989 napísala:

"Chcela by som Vám porozprávať o mojej mladosti, ktorú som prežila v prvej republike... Keď som sa narodila, boli už pomery v republike pomerne konsolidované vďaka veľkému úsiliu tých pár inteligentov Slovákov, a hlavne vďaka Čechom. Dnes, keď sa tak ľahko kritizuje a uvádza, že nás Česi utláčali atď. sa vôbec neberú do úvahy predprevratové pomery na Slovensku... Podľa Scotusa Wiatora v r. 1918 napočítali tisíc jedincov z radov inteligencie, ktorí sa hlásili k slovenčine. To nestačilo pokryť potrebu nového štátu na území Slovenska. Že sme sa udržali, iste môžeme ďakovať českej pomoci. Že to niekde zaškrípalo, je pochopiteľné. I to, že sa Česi cítili vyspelejším národom. Čoskoro sme ich však začali dobiehať. Ale to vlastne rozvádzať tak často u nás doma rozoberanú otázku Československa. To uvádzam viacmenej preto, aby ste pochopili pomery, v ktorých sme rástli. Tie spory dospelých sa nás vtedy vonkoncom nedotýkali. Mali sme veľa českých priateľov, ktorí chodili s nami do slovenských škôl..."

Skôr než sa začnem zaoberať jednotlivými okruhmi spomienok, vrátim sa ešte k zisteniu o ich výskyte vo všetkých autobiografiách. Z výraznej podobnosti v skúsenostiach a ich prežívaní, podávanej rozprávačmi, možno usudzovať o istej kultúrnej blízkosti rodín účastníkov výskumu.

5) Stojí za zmienku, že od tohoročnej jesene sa politické témy zo zoznamovacích častí rozhovoru takmer vytrácajú (tvrdím to na základe záznamov o priebehu každého stretnutia). Možno tu ide len o časovú zhodu medzi vyúštením rokovania o štátoprávnom usporiadaní a stretávaním sa s ľuďmi, ktorí "od prírody" prejavujú väčšiu zmierlivosť, prispôsobivosť, či životný optimizmus ("i keď sa ide narodiť dieťa, nemôžeme vedieť, či to bude dievča alebo chlapec"), alebo s ľuďmi výrazne zaujatými osobnými záujmami či starosťami. Postaviť však možno i alternatívnu hypotézu, a to, že vysoká pravdepodobnosť rozpadu spoločného štátu oslabuje význam čo i len verbálneho angažovania sa za spoločný štát, či dokonca hypotézu o klesaní otvorenosti a raste obáv z predpokladanej nárovej izolácie.

Okrem samotných charakteristík základného súboru⁶ (zvlášť konfesionálnej homogenity - evanjelická cirkev a. v.) možno túto príbuznosť vysvetliť aj jeho *regionálnou homogenitou* súboru (rodiny všetkých interviewaných majú svoje korene v obmedzenom počte miest⁷) a *príbuzenskými vzťahmi*, ktoré možno prekvapivo (pravdaže len vzhľadom na to, že výber vzorky bol robený na základe rozboru encyklopedickej literatúry) v genealógiách skúmaných rodín vystopovať.

Geografický faktor však nie je jedinou "príčinou" príbuzenských vzťahov. Ako ukazujú spomienky na sobáše rodičov a prarodičov, pravdepodobne nutnosť národnej sebazáchovy viedla v minulom storočí slovenské meštianstvo a inteligenciu k vytvoreniu si z každoročných Martinských slávností osobitnú inštitúciu "partnerského trhu", v rámci ktorej sa uskutočňoval výber potenciálnych partnerov a rozhodnutia o budúcich manželských vzťahoch.

Panslávstvo a európanstvo v rodinách

Panslávstvo slovenskej inteligencie sa obyčajne stotožňuje s utopickým očakávaním ochrany od cárskeho Ruska a je stavané do protikladu k modernejšej orientácii na západnú Európu. Niekedy sa takýto výklad pokladá za potvrdený už používanými krstnými menami v rodinách. Aj účastníci nášho výskumu, podobne ako ich rodičia, majú takmer výhradne slovanské mená: Ivan, Oľga, Naďa, Jela, Zora, Igor, Soňa, Darina, Želmíra, Ľudmila a v ich rozprávaní sa objavuje identifikácia so súborom "*dobré slovenské rodiny*" a "*panslávске rodiny*". Napriek historickej schéme o nezlučiteľnosti oboch orientácií, zozbierané autobiografie vypovedajú o niečom inom. Napríklad pani Ľudmila z liptovskej priemyselníckej rodiny spomína:

6) Účastníci výskumu boli vybraní na základe príbuzenského vzťahu k predstaviteľom predprevratovej národne orientovanej slovenskej inteligencie. Záujem o životné dráhy potomkov vylúčil zo základného súboru osobnosti, ktoré zomreli bezdetné. Tento nutný krok spôsobil ale jav, ktorý sa bežne nazýva systematickou výberovou chybou - zo základného súboru vypadla väčšina príslušníkov slovenskej katolíckej inteligencie (pred r. 1918 zastúpenej najmä katolíckymi duchovnými). Pri identifikovaní príslušnosti k slovenskej inteligencii som okrem vysokoškolského vzdelania zohľadňovala záznamy o kultúrnej či verejnej aktivite danej osobnosti. Pod tento termín zahrňujem aj aktivity zamerané na materiálnu podporu slovenskej kultúry a verejného života pred vznikom republiky (subvencovanie slovenských novín, platenie kaucii v procesoch s redaktormi a verejnými činiteľmi, poskytovanie priestorov pre spolkovú, divadelnú činnosť, vytváranie základní pre poskytovanie štipendií atď.). Do základného súboru sa tak z hľadiska profesiovej skladby dostali nielen tradične uvádzaní evanjelickí farári, učitelia, právnici a redaktori, ale aj majitelia prvých tovární, zakladatelia slovenských bánk, technici atď.

7) Štatistiky i memoárová literatúra dokladajú, že tieto mestá predstavovali v bývalom Uhorsku istú výnimku: "...mestá boli zmaďarčené, ale doprosta zmaďarčené - okrem Martina, Mikuláša, Tisovca, Modry, Myjavy, Brezovej, nemali sme mesta, o ktorom by sme mohli povedať, že je naše. Všade inde buntošil maďarský duch, po uliciach sa ozývala ľubozvučná maďarčina, a to či v Trnave, Trenčíne, Zvolene, v Bystrici či Kubíne, až obzerali sa ľudia za kabátošom, ktorý sa opovážil na ulici, v kaviarni či inde nahlas slovensky hovoriť" (Michal Bodický, 1933, s. 326).

"...ako sa patrí v riadnej panslávskej rodine, moji rodičia nedovolili, aby slečna k deťom bola Maďarka... báli sa, že by z nás vychovala Maďarov... preto sme mali nemeckú slečnu..." a "aj keď nás tatuško pod vplyvom čítania Tolstého socializoval fabriku, bol rozumným človekom, lebo vždy vravel, koľko rečí vieš, toľkokrát si človekom a dbal na to, aby moji bratia chodili tak do slovenských, do maďarských, do českých, do nemeckých škôl... jeden napokon absolvoval chémiu v Lyone a druhý vysokú obchodnú v Antverpách v Belgicku..." (s. 13).

Alebo nasledujúci úsek spomienok Dr. Kovačevičovej na osudy starých rodičov počas 1. svetovej vojny:

"...starý otec vidiac biedu (ruských) zajatcov prechádzajúcich cez mesto, začal organizovať pomoc... v dôsledku tejto činnosti, i jeho panslavistického zmysľania, ho uväznili... zo strachu pred ďalšou perzekúciou starká s mamou popálili väčšinu ruských klasikov, ktorých knihy stáli v knižnici pri klasikoch nemeckých a anglických" (s. 8) alebo "...v jedálni starej mamy na najvyššom mieste kredenca trónila soška Napoleóna, ako symbol vzdoru proti Habsburgom... dva okrúhle reliéfy znázorňovali dobývanie Bastilly... v salóne boli umiestnené dva grafické listy hovoriace o utrpení francúzskych vojakov v ruskej zime. Ich obsah nám vysvetľovali v súvislosti s odplatou za megalomanské podrobovania cudzích národov..." (s. 19).

Uvedené i ďalšie ukážky spochybňujú termín panslávsky vo význame výsostne proruskej kultúrnej a politickej orientácie. (Je pravdepodobné, že toto chápanie zaviedli uhorskí politici a bezpečnosť na diskreditáciu kritikov režimu ako domnelých "zapredancov nepriateľského Ruska"). Z kontextu sebaoznačovania termínom panslávsky je naopak zrejmé, že ho rozprávači chápu ako pomenovanie pre národnú inteligenciu, odmietajúcu kolaboráciu s vládnucim maďarským režimom. Preto by bolo vhodnejšie charakterizovať duchovnú klímu a výchovu v rodinách, ktoré sa sami zaraďujú pod toto označenie, ako z princípu *otvorenú všetkým kultúrnym vplyvom*. Túto mnohorako dokumentovateľnú kultúrnu otvorenosť nebude asi chybné považovať za logický základ tolerancie a priateľských postojov k príslušníkom iných národov, vrátane Čechov.

Vzdelávanie pred prevratom

Už predchádzajúce ukážky vypovedali o vzdelanostnom rozhlade a jazykových znalostiach predprevratovej inteligencie. Predstavovali bežnú povinnosť mužských členov podnikateľských rodín získať pred prevzatím vedenia rodinného podniku prehľad v nových technológiách odvetvia. "Vandrovky" sa neobmedzovali na nemecky hovoriace krajiny a angličtina - napriek stereotypnej predstave - nepatrila v skúmaných rodinách medzi zriedkavé jazykové schopnosti. Dokonca ani u žien, čo dokumentuje "veleúčtivá" upomienka kníhcupca P. Kompiša z roku 1914 príbuznej Viliama Paulíny-Tótha, urgujúca zaplatenie troch anglických kníh (zbierok básní a feministickej literatúry).

Aj keď získané dokumenty nedovoľujú usúdiť, nakoľko bolo vzdelávanie na pražskej univerzite u mužov predprevratovej generácie rozšírené (známejšie je pretnutie ich životných dráh s dráhami českej inteligencie počas štúdií na Viedenskej univerzite), zdá sa, že pre formovanie pro-československých postojov je rozhodujúca viera v tento jav:

"Bratranec môjho starého otca, Dr. Jozef Bella napríklad študoval (v 19. st.) medicínu v Prahe, Dr. Ján Slabej, švagor mojej mamičky študoval medicínu v Prahe. A takých máte x Slovákov, ktorí študovali vysokú školu v Prahe..."

Vzdelávanie žien je v našich autobiografiách užšie späté s českým (moravským) prostredím. Podľa získaných spomienok v liptovských meštianskych rodinách patrilo k bontónu posilať dievčatá na pár rokov do dievčenskej školy v Tešíne - kvôli zdokonaleniu sa v nemčine.

Za pozornosť stojí fakt, že rozhodnutie o štúdiu dievčat v Čechách podnecovali aj českí priatelia rodičov:

"Keď mala maminka 14-15 rokov a rozmýšľalo sa, čo ďalej, starý otec vyhútal - on mal styky s Čechmi z tých stretávok na Morave⁸ - aj spolu s tým slávnym českým hercom Hurtom, ktorý videl moju mamičku na Slovenskej výstave v Prahe - bola tam jediná Slovenečka, na rukách ju tam nosili - že pôjde do školy ďalej v Prahe. Do tzv. Vyšší dívčí. A bývali u profesora Patočku, tiež takého vlastenca českého, asi päť dievčat a ona jediná Slovenka. A tie priateľstvá, ktoré vznikli, sa už potom udržiavali a po roku 1918 silne obnovili..." (pani Ľudmila).

Vzdelávanie počas prvej republiky

Všetci doterajší účastníci nášho výskumu sú absolventi gymnázia a roky ich gymnaziálneho štúdia sa zo značnej časti prekrývajú s rokmi prvej republiky. Všetci majú - bez ohľadu na miesto bydliska - skúsenosť z pedagogického pôsobenia českých profesorov a spomienky na českých spolužiakov. Uvádzané spomienky na gymnaziálne časy nenasvedčujú, že rozprávači vnímali prítomnosť českých profesorov ako niečo neorganické. Zmienka o národnosti je okrajová a zdôrazňujú sa pedagogické kvality, nové učebné postupy, vrátane praktického, experimentálneho vyučovania niektorých predmetov (v rozprávaniach absolventov gymnázia v Liptovskom Mikuláši sa tak nezávisle na sebe vyzdvihuje postava českého profesora Šindelára), realizovanie hesla "škola hrou" i otváranie nových obzorov (mimoškolská činnosť). Poznámky na adresu českých profesorov, vyučujúcich slovenský jazyk, nájdeme zriedka. Pretrvávajúce akceptovanie a oceňovanie pôsobenia českých pedagógov je, zdá sa, nielen príčinou ("naša výchova nemohla byť iná ako československá"), ale aj dôsledkom pro-československého postoja rozprávačov.

Mladší účastníci výskumu, ktorých zastihlo rozdelenie republiky počas gymnaziálnych štúdií, sa stali očitými svedkami odchodu českých profesorov a spolužiakov z gymnázia a zo Slovenska. Tento zážitok "...keď sme mohli na vlastné oči vidieť, že nahradenie českých profesorov slovenskými neznamenalो vždy zvýšenie kvality" sa stal pre mnohých postojotvornou skúsenosťou. Spolu so skúsenosťou roztrhnutých priateľstiev, vrátane otrasu z deportácie židovských spolužiakov, spôsobili, "...že nedokážem pochopiť... a som príliš citlivý na neznášanlivosť kvôli rase, či národnosti" (Ivan Hodža).

⁸) Luhačovické stretnutia českej a slovenskej inteligencie.

Československo ako záchrana pred maďarským útlakom

Tento okruh spomienok sa objavuje v autobiografiách v súvislosti s popisom životných dráh rodičov, ktorí pre svoju verejnú aktivitu boli rozmanitými formami perzekvovaní uhorským režimom, alebo sa pre svoje národné presvedčenie vedome zriekali kariéry:

"pamätám sa, že ocko by bol najradšej býval profesorom na strednej škole, lenže v tom prípade by bol musel zložiť sľub či prisahu maďarskej vláde. Preto volil advokáciu."

Viaceré rodinné memoáre (vznik ktorých nesúvisí s našim výskumom) popisujú nadšenie a pátos očakávania a vyhlásenia vzniku Československej republiky. Jeho súvislosť s pocitom záchrany pred maďarizáciou je rozpoznateľná aj v nasledujúcom úryvku:

"Pred rokom 1918 bolo pre slovenských národovcov nebezpečné schádzať sa na Slovensku... policajná mašinéria vtedajšieho Uhorska by akúkoľvek takúto snahu udusila v zárodku a jej strojcov posadila za mreže. Preto sa slovenskí národovci každoročne v letných mesiacoch schádzali... spoločne s českými národnými buditeľmi v slobodnejšej bratskej Moravskej zemi - v kúpeľnom mestečku Luhačovice... správu o blížiacom sa oslobodení slovenského národa spod tisícročného otroctva (ktorú priniesla v lete 1918 z luhačovického stretnutia Lujza Lacková - pozn. zk.) prijali mikulášske devy s radosťou... a podujali sa na v tie časy ešte riskantný čin - vyšíť slovenskú zástavu... začali vyšívať za zamknutými dverami a zatiahnutými oblokmí v byte učiteľky slovenskej evanjelickej ľudovej školy Marienky Uličnej, ktorá ako dcéra hurbanovského dobrovoľníka z rokov meruňsmich bola pojmom vzornej národovkyne, obetavej učiteľky a zručnej vyšívачky. Slečinka Uličných vyšívala v prostriedku umiestnenej odznaky Čiech, Slovenska, Moravy a Sliezka, ako aj nápis z predspevu Kollárovej "Slávy dcéry" skrátený a pozmenený na "Čo veky hodľaly, zvrtila doba" a dátum "30. okt. 1918". A kvety, každá vo svojom rohu zástavy, vyšívali štyri devy: Oľga Belnayová, Elena Bodická, Darina Hubková a Darina Trnovská. Každá z nich si odstrihla pramienok vlasov a zavyšľvala ich do vzoriek zástavy... Vyšívачky pri práci odmaľoval akad. maliar Ivan Žabota z Lublane. Pri maľovaní sa devy obliekali do slovenských krojov a tak vyšívali zástavu, cítiac, že konajú posvätnú prácu pre národ..."⁹

Nejednou citáciou typu "V slávny deň oslobodenia všetci Slováci chodili po meste, objímali sa a plakali..." alebo "...ani nevíete, akí ste šťastní, že dnes žijete v Československu, že sa môžete učiť v materinskom jazyku a že už nemáte ani tušenia, aké príkoria a útlak zažívali vaši prarodičia..." možno dokumentovať nadšenie zo vzniku Československa a jeho chápanie ako záštity pred maďarskou expanziou. Tento výklad posilnili aj zážitky starších rozprávačov z útoku vojsk Maďarskej sovietskej republiky na územie Slovenska v roku 1919 a zrejme aj

⁹) Uvedený dátum je dňom vyhlásenia Slovenskej deklarácie za ČSR v Turčianskom Sv. Martine. Ako sa ďalej v rukopise, ktorý vznikol pri príležitosti 50. výročia vzniku 1. republiky uvádza, tento dátum "neskôr držiteľia zástavy samovoľne - vraj legionári - dali prerobiť na 28. okt. 1918" (deň vyhlásenia ČSR v Prahe). Zástava bola v roku 1968 z Pamätníku národného osvobození v Prahe prenesená do Múzea Janka Kráľa v Liptovskom Mikuláši.

neskoršie politické procesy, v ktorých sa exponentom za vyššiu mieru autonómnosti Slovenska preukázalo spojenie s iredentistickými silami.

Rodinná a autobiografická skúsenosť, ako viacerí účastníci výskumu priznávali, ovplyvňuje aj ich postoj k nastávajúcemu rozdeleniu republiky:

"...táto pietrovská skúsenosť s Maďarmi vo mne už zostala. Ten Maďar tam, viete, čaká, kedy na to skočí. Ja preto nie som kamarát s tými, čo sú dnes pri moci, lebo sa tým oslabujeme. Môžu mi argumentovať, že sa to dnes nemôže stať. Kto by nám však prišiel na pomoc? Som presvedčený, že oni sa budú domáhať hlasovania obyvateľov na južnom Slovensku... oni sa na to pripravujú..."

Profesiové dráhy za prvej republiky

Prvá republika predstavovala pre ekonomicky a kultúrne pripravených obyvateľov Slovenska (pripomeňme si už uvádzané číslo tisíc príslušníkov inteligencie) rozľahlý priestor pre budovanie úspešných kariér. Osobnosti nášho základného súboru, ak sa prevratu dožili, patria práve do tejto skupiny. Po prevrate značná časť rodičov účastníkov nášho výskumu vstúpila do štátnych služieb, zaujímala vysoké funkcie v štátnej správe, spoločenských, kultúrnych organizáciách a ekonomických združeniach. Podľa spomienok sa, v súlade s predchádzajúcou verejnou aktivitou, *"snažili dať Slovensko do poriadku. To je historický fakt, ale... málo sa o tom hovorí"*. Pre rodičov, ako to prezentujú ich deti, bola služba republike (v písomných memoároch uvádzaná často s veľkým R) *"posvätná vec", "dielo, o ktoré sa pričinili"*. Pani Oľga, dcéra Jozefa Kállaya, ministra pre Správu Slovenska spomína:

"Už sme bývali v Bratislave, keď som raz prišla domov zo školy a maminka mi hovorí - Olinka, poď, ty si už veľké dievča - pekne sme si kľakli - a teraz sa pomodlíme, otecko prisahá vernosť republike. A spolu sme sa modlili, aby všetko dobre padlo..."

Nemožno očakávať, že priami, či nepriami potomkovia osobností, ktoré vtedy realizovali nielen "ideálne" ale aj výnosné kariéry, budú bez akejkoľvek piete zdôrazňovať spomienky na ľudí, pre ktorých sa stala prvá republika zlatou baňou. Skôr je pochopiteľné, že o nich - v záujme zachovania čistého mena prvej republiky i svojej rodiny (čo sa nám stalo pri rozhovore s príbuznou hlavnej postavy nasledujúcej ukážky) - pomlčia:

"Niekedy, keď zaspávam, sa mi vynoria v pamäti tie najkrajšie časy našej mladosti, keď sa nám zrodila tá naša republička a keď sme ju pri víťu tak často oslavovali... mali sme svojich ministrov, svoje školy a kultúrne ustanovizne, pekné postavenie, nečakane tvrdú valutu, že sme sa mohli rozbehnúť po celej Európe a tak sa nám potom pekne žilo... a tie žarty a zábavy, čo sme vtedy v B. navyštrajali... nebohý Jožko H. občas prišiel do B. nabitý bankovkami, lebo "úradoval" ako podpredseda "Pozemového úradu" na Žitnom ostrove so zbyťákmi... vždy veselý a podnikavý a po nejakom hodne výnosnom úradovaní si sadol najprv do Slovenského klubu na malý preferans... hral zámerne tak, aby prehrával, veď vraj musím niečo pustiť aj týmto chlapcom, veď sú to tiež naši... Potom nás pozval celú bandu na skvelú večeru a že potom po večeri bude aj pokračovanie, to sme už všetci vedeli."

Tento úryvok z vyše dve desaťročia starých rukopisných spomienok pána Mateja Ž., ktorý prvú republiku vnímal z pozície poskytujúcej dostatočný rozhľad v sociálnych sieťach prinajmenej mesta B., zachytáva podľa nás niečo z eufórie nebývalých možností. Za pozornosť stojí i nežné milenecké oslovenie pre žiživú republiku. Tieto spomienky sú však určené len pre dôverný okruh priateľov a dopĺňa i koriguje ich príloha nazvaná "Môj skutočný životopis." Domnievame sa, že kariéry rodičov za 1. republiky, nech už boli motivované službou vyšším ideálom, alebo predstavami moci a blahobytu, sú solídnym základom pre identifikovanie sa rodiny s prvorepublikovými pomermi a tým aj pre formovanie pročeskoslovenských postojov.

Spoločenské styky a priateľstvá: Masaryk

Predprevratová verejná aktivita rodičov účastníkov výskumu položila základy mnohých priateľstiev s významnými osobnosťami českej kultúry. Styk medzi kultúrnymi špičkami viedol k ideálnemu obrazu partnera, k vzájomnému nadšenému uctievaniu sa ako predstaviteľov druhého národa. Napríklad:

"...pamätám si, že v dvadsiatom som bola ako deväťročná prvý raz v Prahe... boli sme v divadle, bol tam aj pán prezident... a keď sme vyšli von, otcov švagra ma vzal na plecia, niesol ma a hovoril - pust'te nás, my sme zo Slovenska. A ľudia nás púšťali... a ja som mala vtedy pocit, že Slovensko, to je čosi, čosi viacej..." V tomto duchu je aj venovanie, ktoré matke Olgy M. vpísala do svojej knihy jej priateľka, spisovateľka Ružena Svobodová: *"Předrahé, andělské pani Martuše z radosti, že jsem poznala Slovenku, její dobrotu, její ušlechtilost".*

Ako možno usúdiť z týchto a ďalších ukážok, podobné kontakty a priateľstvá nedali najmenší podnet, aby v skúmaných rodinách vznikol pocit inferiority voči českým partnerom. Možnosti pocitu outsiderstva sú vylúčené aj vďaka osobným kontaktom s prezidentom Masarykom a jeho rodinou.

Viacerí rozprávači zažili prezidenta na recepciách, usporadúvaných pre rodiny vysokých štátnych úradníkov a politikov (dodnes opatrujú zasadacie poriadky a menu), iní počas Masarykových letných pobytov na Bystricike:

"...ten olovrant bol absolútne jednoduchý... ako aj všetko v tom dome... Masaryk bol jediná hlava štátu, ktorá ani jej potomkovia nemali nič. Okrem toho domu na Bystricike nemali nič. Ani peniaze, ani žiadne majetky po nich nezostali. Jednak boli absolútne nepraktickí na také veci a jednak to nemali za potreby. Alis viedla starému pánovi na hrade domácnosť, Janči bol v cudzine... po Herbertovi máme tuto tento obrázok... takej ľudskej figúrky z Bystričky... to maľoval Herbert".

Ďalší rozprávači poznali vďaka aktivite svojich matiek v ženskom hnutí prezidentovu dcéru Alicu, ktorá organizačne a materiálne pomáhala ženským organizáciám na Slovensku. Niektorí si dokonca s Masarykovými deťmi vymieňali listy. Ako som mohla vidieť, listy Alice a Jana slovenským známym boli písané bezchybnou slovenčinou. Tento drobný, a pre mňa prekvapivý fakt (no pre účastníkov výskumu "známa vec") zapadá, podľa mňa, do mozaiky skúseností, ktoré sú základom ich silnej dôvery v dobré úmysly českých zástancov spoločného štátu.

Okrem úcty budovanej na osobných kontaktoch, sa počas prvej republiky pestoval aj osobitný kult Masaryka. V skúmaných rodinách sa - ako to dokladajú aj spomienky Želmíry Bellušovej - opieral o prejavy osobnej, zvonka nevynucovanej úcty:

"...balkón na našom dome zvykla naša maminka vždy 28. X. keď sa slávil deň vzniku Čsl. republiky, ozdobiť girlandou z čečiny a na prostriedku bol kobereček a na ňom portrét nášho prvého prezidenta TGM... mali sme ho všetci vo veľkej úcte, ktorú si zachovávame posiaľ. Bol to veľký filozof, humanista a bol vzorom i nášmu tatinkovi..."

Tolerantné spolužitie rodičov s českými úradníkmi na Slovensku malo zrejme podporu aj v ich vysokom a teda rovnocennom spoločenskom postavení za prvej republiky. Českí odborníci pre nich preto nepredstavovali nežiadúcu konkurenciu. Ako spomína Igor Pietor:

"...Trenčín mal vtedy asi 20 000 obyvateľov, ale bola tam najväčšia vojenská posádka v republike. Veliteľom posádky bol armádny generál Ing. Alois Eliáš... potom popravený Nemcami, to bol otcov priateľ a naši známi boli všetko z Čiech rodiny: riaditeľ Finančnej správy, riaditeľ kvasnicovej továrne, predseda krajského župného súdu... takže ja som sa stýkal... všetko som mal z českých rodín kamarátov. A tá výchova bola taká, ako vám hovorím, československá... ani žiadne rozbroje kvôli viere som nikdy nepočul. A národnostné tiež nie..."

Vzory životného štýlu (šport a turistika)

Mnohé životopisné rozprávania venujú pozornosť novým vzorom trávenia voľného času, ktoré priniesla na Slovensko česká inteligencia. Spomínajú sa konkrétne osoby, ktoré do podtatranských mestečiek (*"naším starým rodičom predtým ani na um neprišlo, aby sa šplhali na okolité hory"*) zasiali vášeň k turistike, zimným športom, gymnastickým cvičeniam a dali jej vďaka svojej organizačnej činnosti, najmä v radách Sokola, masovú podobu. Pre viacerých rozprávačov sa turistika a šport stali trvalou súčasťou ich životného štýlu. Často rozsiahle popisy nebezpečných výstupov na tatranské končiare a bojov s prírodnými živlami naznačujú, že tento koníček pre nich predstavoval ostrov vysokej satisfakcie v období nepriazne, ktorá sprevádzala ich životné dráhy po februári 1948.

Účasť v Povstaní (prežívanie Povstania ako opätovného vyhlásenia Československej republiky)

Spomienky na obdobie Slovenského národného povstania zaberaajú vo všetkých autobiografických rozprávaniach veľký priestor. Z každej rodiny, zachytenej výskumom, bol nejjeden príbuzný priamo zapojený do bojov (vysokoškolský strážny oddiel, velenie povstaleckej armády, lekárska služba), do organizovania občianskeho života na povstaleckom území (vrátane evanjelických kňazov), či do ekonomickej a technickej prípravy povstania. Viacerí členovia týchto rodín boli počas II. svetovej vojny v zahraničnom odboji. Účastnícky výskum poväčšine podstúpili všetky útrapy spojené s evakuáciou v horách, pobytom v dedinách zásobujúcich partizánske oddiely.

Účasť v SNP, ktorá stála skúmané rodiny obete i väznenia (niekedy opakované v päťdesiatych rokoch), je podľa samotných rozprávačov logickým

vyústením ich politických postojov, ktoré naznačovali predchádzajúce okruhy spomienok. Pani Jolana, manželka povstaleckého veliteľa Miloša Vesela, do svojho rozprávania o povstaní vsúva nasledovné zdôvodnenie:

"Áno, bratia Veselovci boli vychovaní v československom duchu... nemali počas Slovenského štátu dobré meno, vedelo sa o nich veľmi dobre, že je to československy zmýšľajúca rodina. Preto aj bojovali v povstaní, aby sa opäť obnovila Československá republika."

Jozef H. opisuje 29. august v Dolnom Kubíne nasledovne:

"Obnovenie republiky vyhlásil v miestnom rozhlase riaditeľ gymnázia. Ako neskôr vysvitlo, do hudovy Okresného súdu, kde bol rozhlas, prišiel len tak - neozbrojený. Veril, že mu nik nebude brániť... Po jeho vyhlásení bolo hlavné námestie v momente ovešané československými zástavami. Nie narýchlo ušitými, ale originál, starými pôvodnými zástavami. Ľudia ich po celé tie roky schovávali... predsa luteráni sa cítili byť počas Slovenského štátu... v opozícii... poznali sa navzájom podľa toho, že nosili v klope odznak Štefánika. Štefánik bol síce Slováč, ale pre jeho československé presvedčenie by si ho žiaden sympatizant režimu nedal na kabát... podľa toho aj celkom cudzí ľudia - napríklad vo vlaku - vedeli, že si môžu dôverovať..."

Aj posledný citát, ktorý preberieme zo spomienok Želky Bellušovej, dokumentuje hlavný motív, ktorý túto spoločenskú skupinu viedol k účasti na povstaní:

"Pamätám si, že v ten deň som sedela s deťmi pred chatou a vyhrievali sme sa na slniečku. Zrazu sme zbadali mužovo auto, ktoré sa rútilo priamo na nás, až som sa zľakla, že nás zabije. Muž prudko zabrzdil, vyskočil z auta a zvolal: 'Československá republika hola vyhlásená'. Zmocnil sa ma pocit, ktorý neviem ani opísať. Chcelo sa mi plakať, smiať, kričať, nevedela som, čo mám robiť od šťastia... taký veľký cit som už odvtedy viac nezažila..."

Rozhovory medzi dverami

Ako som už uviedla, v rozprávaniach takmer nemožno nájsť spomienky, vrhajúce tieň na obdobie prvej republiky. Takmer sa zdá, že spomínanie na to *"ako to niekedy medzi nami a Čechmi zaškrípalo"* sa stalo predmetom autocenzúry. Pravdepodobne z obavy z dezinterpretácie a zo snahy nepoškodiť "veci" aj po pomerne nevinných výrokov typu *"Tých Čechov tu naozaj bolo moc"* nasledovali ihneď otázky: *"Nahrávate to?"*, *"To ale upravia, však?"*

Okrem životopisného rozprávania pani Ruženy, dcéry opozičného politika za Národnú stranu (*"ale mamička, tá bola zasa veľká masarykovka, zástankyňa jeho humanitnej filozofie, takže si viete predstaviť, ako to u nás niekedy zaškrilo, ale vedeli sa pekne znášať, rešpektovať svoje odlišné názory"*) a kratších pasáží z dvoch rozprávání, v ktorých sa rozprávajúci podelili s osobnými negatívnymi skúsenosťami s prezidentom Benešom, sú všetky doposiaľ natočené rozhovory a získané memoáre priam čítankou pre výchovu k československej vzájomnosti.

V zopár prípadoch sa však objavil počas rozlúčky jav, ktorý E. Goffman nazval zákulisnou zložkou roloveho správania: medzi dvermi odznegli povzdychy typu: *"Medzi nami, tí Česi tiež neboli vždy anjeli..."*, *"a možno by nám bolo aj lepšie samým, keby nie toho strachu pred Maďarmi"*, *"všeličo by sa dalo rozprávať aj o Čechoch, ale viete, moja žena je pôvodom Češka a nechcem pred ňou..."*. Toto

správanie však v zhode s Goffmanom nepovažujem za popretie predchádzajúceho "rolového výkonu", inými slovami, za príznak nekonzistencie postojov prejavenej v autobiografii. Podľa môjho názoru je práve oným "skladaním parochne v prestávkach medzi súdnymi pojednávaniami" - teda potrebným uvoľnením napätia a stresu, ktoré vieru v ideu spoločného česko-slovenského štátu v súčasnosti sprevádza...

Na záver

V tejto štúdii som sa pokúsila ukázať, aké okruhy životnej skúsenosti sa stali pre potomkov rodín predprevratovej slovenskej inteligencie základom ich i dnes pretrvávajúceho pro-československého postoja. Samotný výskum nie je ešte ukončený a je pravdepodobné, že v neskôr zozbieraných autobiografických rozprávaniach sa stretneme aj so spomienkami, ktoré nebudú mať taký homogénny charakter, a že téza: *"staré slovenské rodiny sú vždy československy orientované"*, ktorá je súčasťou viery účastníkov výskumu, bude spochybnená.

V akej miere by mohla byť prípadná falzifikácia doterajších zistení aj dôsledkom vplyvu novej spoločenskej situácie na konštrukciu autobiografického rozprávania, je možno predčasnou, ale vážnou otázkou.

Na úplný záver dodávam, že štúdiu som dokončila dňa 19. 11. 1992, v druhý deň rokovania Federálneho zhromaždenia o návrhu zákona o zániku ČSFR.

ZUZANA KUSÁ pracuje v Sociologickém ústavu SAV, zabýva sa využívaním kvalitatívnych údajů v sociológii, zvláště biografickým přístupem. V současnosti je řešitelkou grantové úlohy "XX. století v rodinách slovenské inteligencie", participuje na projektu D. Bertauxe: "Social Genealogies and Family Histories Collected and Compared". Na katedře sociologie FF UK vede výběrový kurs "Deskripcia a analýza sociálních prostředí".

Literatúra

Bodický, M. 1933. *Vlastný životopis*. Martin: Matica Slovenská.

Cohler, B. 1982. "Personal Narrative and Course." In *Life Span Development and Behavior*, ed. by P. Baltes, O. Brim, Vol. 4.

Goffman, E. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Anchor Books, Doubleday.

Goffman, E. 1979. (1963): *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Penguin Books.

Juráš, J. 1968. *Zástava slobody* (rukopis).

Leary, K. R. 1989. "Psychoanalytical Process and Narrative Process: A Critical Consideration of Shafer's 'Narrational Project'". *International Psychoanalytical Review*, Vol. 16, Part II.

Summary

The ongoing research "20th Century Families of Slovak Intelligentsia" is founded upon a collection of life-histories of the descendants of Slovak national intelligentsia families. Because the period of the first Czechoslovak Republic in life histories represents the temporal frame of the narrators' childhoods and adolescence, collected material was available for studying the topic "Czech and Slovak life together" answer. The paper, based on the analysis of more than 20 life-history narratives, tries to demonstrate how the pro-czechoslovak attitudes of the narrators, openly expressed during the introductory part of an encounter with

a research worker, are rooted in distinct areas of experiences. The analysis of LH narratives resulted in discerning eight characteristics of the recalled experiences which seem to have been of crucial importance for the final positive evaluation of the Czech and Slovak common state: panslavism and humanism as traditional family values, parents' university education and their personal relationships with the representatives of Czech cultural and public life, regarding the Czechoslovak state as the Slovak rescue from Hungarian oppression, parents' professional careers during the first republic, friendships with children of Czech administrators, participation in the Slovak National Uprising and its interpretation as the re-establishment of Czechoslovakia.